

ISLAM I KONSTRUKCIJA NACIONALNOG IDENTITETA MEĐU MUSLIMANSKIM NACIJAMA

Muhamed JUSIĆ

Sažetak

Islam u centralnim dijelovima muslimanskog svijeta nije igrao ključnu ulogu u definisanju nacionalne pripadnosti. Iako su muslimanska društva tradicionalno bila religiozna i iako je islam bio alfa i omega društvenih tokova, možda baš zbog historijskog nasljeđa i islamskog učenja kojeg autor u ovom radu analizira, savremena arapska nacija se nije obazirala na vjersku pripadnost kao ključni faktor u diferenciranju nacija. Nasuprot tome, na periferiji muslimanskog svijeta je situacija često bila drugačija i upravo su islam i vjerska pripadnost igrali ključnu ulogu u definisanju i konstrukciji nacionalnog identiteta brojnih muslimanskih naroda, među kojima je i Pakistan o čijem procesu izgradnje nacije se ovdje posebno govori.

Islamsko učenje koje insistira na univerzalnoj poruci ljudskog bratstva kao posljedici učenja o tome da svi ljudi potiču od jednog čovjeka i jedne žene daje primat ummeta (zajednice vjernika) nad svim drugim etničkim, rasnim pa i nacionalnim identitetima. Zato islam u svojim temeljnim postavkama nije podsticao bilo kakvu podjelu među ljudima osim po kriterijima dobročinstva i predanosti Bogu. Tako je Poslanik islama, a.s., svoje ashabe podučavao kako „Arap nema prednosti nad nearapom, niti nearap nad Arapom, osim po bogobojaznosti“¹ (Hadis). Jedna od najmarkantnijih poruka Kur`ana je ona u kojoj Uzvišeni ljudima poručuje: „O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji ga se najviše boji, Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa“² (Kur`an).

Društvene okolnosti u kojima je djelovao Poslanik islama, a.s. bile su opterećene plemenskim sukobima i previranjima unutar zaraćenih plemena Arabije i upravo je ovo islamsko učenje o jedinstvu u vjeri i „velau“ ili lojalnosti koja ne počiva na plemenskoj, rasnoj ili bilo kojoj drugoj do vjerskoj osnovi bilo ključni faktor uspostave prvo jedinstva među zavađenim arapskim plemenima, a kasnije i glavni temelj za uspostavu globalne *umme* ili zajednice vjernika iz koje je onda nastala i država i civilizacija koje su dominirale velikim dijelom tada poznatog svijeta.

Iako islam, kao što smo rekli, u svom izvornom učenju pokušava da ljude i čovječanstvo uzdigne iznad urođenih i kolektivnih razlika i da ih kao braću u vjeri ujedini u predanosti jednom Bogu, to ni na koji način ne znači da plemenske, rasne pa i ono što danas nazivamo nacionalnim razlikama i posebnostima nisu ostale itekako prisutne kroz historiju islama i da nisu igrale vrlo bitnu ulogu u historiji islamske civilizacije. Već u prvim stoljećima islama pitanje etničkog porijekla se znalo aktuelizirati kroz društvene i političke pokrete kakav je El-Harektu eš-Šubijetu, ali je čitavim periodom islamskog hilafeta, a naročito u njegovoj posljednjoj historijskoj fazi u vrijeme Osmanlija, dominantan model društvene klasifikacije počivao na tzv. *millet* sistemu (osmanski turski, *ملت*) koji tradicionalno govoreći, kategorizira socijalne skupine na osnovama religijskih srodnosti, i, prema tome, kategorije manjina, utemeljenih na stvarima poput rase ili

jezika, bile su rjeđi slučaj. Kurdi, koji su jezički drugačija manjina, postali su vladari Arapa, kao što su i crnci, koji su, u nekim slučajevima, bili članovi jedne rasne manjine u onim zemljama u kojima su osvojili političku vlast.³

ISKUSTVO ARAPSKOG SVIJETA

Zato, treba imati na umu da kada govorimo o utjecaju islama na izgradnju nacije, da nacije u savremenom poimanju nastaju tek u 19. stoljeću i da u tom smislu postoje brojni autori u arapskom svijetu koji smatraju da je ideja nacionalnih država i nacionalizam kao njegova posljedica strana muslimanskim društvima, pa i onim arapskim među njima.

Jedan od njih je i profesor Ali A. Allawi koji u svom djelu *Kriza islamske civilizacije* kaže:

„Pucanje jedinstva islamskog svijeta vodilo je ka proliferaciji nasljeđenih ideologija, koje su se energično natjecale ili su redefinirole lojalnosti i identitete ljudi. Gotovo sve one su bile izvedene iz evropskih ideja ili institucija. Vjerovatno je najotpornija moderna presađevina (transplant) u okviru islama bila ideja o državi-naciji. Gdje god je djelovala kolonijalna vlast, organizacija zauzetih teritorija slijedila je obrazac evropske države-nacije. Historijske imperije ili carevine islama koje su preživjele do dvadesetog stoljeća slijedile su taj primjer, premda u jednom nepotpunom obliku. Proces je, naravno, finaliziran nakon Prvog svjetskog rata, kada je Osmanska carevina bila preinačena u mnoštvo država-nacija, a iranska država se rekonstituirala kao Pahlavi dinastija. Država-nacija bila je u potpunosti stran koncept u islamskoj političkoj teoriji i praksi. Dinastije koje su poticale iz određenih etničkih ili lingvističkih grupa bile su uobičajena pojava u islamu, ali ideja o naciji u evropskom smislu bila je krajnje daleka njegovom naslijeđu“⁴.

I uistinu, većina nacionalnih arapskih država su proizvod kolonijalizma i zato se u procesu oslobađanja od kolonijalne okupacije i utjecaja javlja panarabizam kao ideja da se partikularni arapski nacionalni identiteti zamijene globalnim arapskim nacionalizmom koji prije svega počiva na jezičkoj odrednici, tj. prema kojoj je Arap onaj ko govori arapski bez obzira na etničko porijeklo pa i vjeru.

O ovom procesu profesor John Esposito piše:

3 Nasr, Sejjid Husein, *Srce islama*, El-Kalem, Sarajevo, 2002. str. 215..

4 Allawi, A.Ali, *Kriza islamske civilizacije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012. str. 70.

1 Es-Sujûtî: *Ed-Durru-l-mentûr*, VI tom, str. 98.

2 Al-Hudžurat: 13

„Pojava Naserovog arapskog nacionalizma / socijalizma i Baš partije nagovijestili su period u kojem je lokalni ili državni nacionalizam bio transformiran i poistovjećen s nadnacionalnim, panarapskim osjećanjem, koje je naglašavalo arapsko političko ujedinjenje i nezavisnost od spoljašnje dominacije. I zastupnici naserizma i Baš partija su za bolesti arapskog svijeta okrivili evropski kolonijalizam i suparništvo prozapadnih arapskih monarhija u borbi za vlast. Vještačka fasada modernih nacionalnih država i društava, čije granice je često vještački povlačila Evropa i čijim je vođama, koje je također postavila Evropa, nedostajao politički legitimitet, proizvela je pukotinu u arapskoj naciji. Oni su tvrdili da su ove podjele uvijekovječile arapsku slabost i zavisnost od Zapada i učinile da arapski svijet ne bude u stanju da spriječi stvaranje Izraela.

Program arapskog nacionalizma bio je idealistički, revolucionaran i ambiciozan. Prije je je afirmirao ideal nego stvarnost – postojanje arapske nacije koja će, politički i ekonomski, biti jedinstvena. Arapsko jedinstvo i solidarnost bili su ukorijenjeni u nadnacionalnom arapskom identitetu, zasnovanom na zajedničkom jeziku, historiji i teritoriji.“⁵

Iz ovoga vidimo da islam, iako je igrao bitnu ulogu u društvenom, kulturnom pa i u slučaju borbe protiv kolonijalizma i u političkom životu arapske nacije, ipak nije igrao ključnu ulogu u izgradnji partikularnih državnih nacionalnih identiteta, kao ni u formiranju ideja panarabizma. Dokaz tome je i to što se brojne kršćanske denominacije koje govore arapskim jezikom smatraju Arapima. Isto važi i za različite sljedbe unutar islama, pa se tako irački ili libanski šiiti s ponosom smatraju Arapima i ne pomišljaju da se i pored ideološke (mezhebske) pa i političke bliskosti smatraju Irancima ili Perzijancima.

Ovo nas navodi na zaključak da islam u centralnim dijelovima muslimanskog svijeta nije igrao ključnu ulogu u definisanju nacionalne pripadnosti. Naime, iako su muslimanska društva tradicionalno bila religiozna i iako je islam bio alfa i omega društvenih tokova, možda baš zbog ranije spomenutog historijskog nasljeđa i islamskog učenja, savremena arapska nacija se nije obazirala na vjersku pripadnost kao ključni faktor u diferenciranju nacija. Nasuprot tome, na periferiji muslimanskog svijeta je situacija

⁵ Esposito, L- John, *Islamska prijetnja- mit ili stvarnost*, Selsebil, Živinice, 2001. str 117.

često bila drugačija i upravo su islam i vjerska pripadnost igrali ključnu ulogu u definisanju i konstrukciji nacionalnog identiteta brojnih muslimanskih naroda.

Možda je najslikovitiji primjer tome konstituisanje pakistanske nacije na Indijskom potkontinentu.

PRIMJER PAKISTANA

I zaista svu kompleksnost uloge islama u konstrukciji nacionalnog identiteta možda najbolje možemo uočiti u slučaju formiranja Pakistana i nastanku nacionalnog identiteta među muslimanima u onome što je tada bila Britanska Indija.

Od dolaska islama na Indijski potkontinent u desetom vijeku pa sve do perioda kolonijalne dominacije, muslimani jugoistočne Azije nisu sebe smatrali manjinom koja živi među hinduskom indijskom većinom. Naprotiv, oni su sebe smatrali pravednim vladarima potkontinenta i čak na neki način politički i kulturno superiornijim nad svojim sunarodnjacima. Međutim, sa dolaskom britanske kolonijalne uprave i postepenim uvodenjem parlamentarne demokratije, muslimani Indije su sve očitije postajali svjedoci svog brojno manjinskog statusa, a to je pratilo i slabljenje njihove političke i društvene moći. Jednostavno govoreći, u vrijeme začetaka parlamentarne demokratije broj stanovnika je počeo bivati ključni faktor, više nego je to bio slučaj u vrijeme muslimanskih monarhija.⁶

Drugim riječima, uspostavom britanske vlasti i kasnijim jačanjem hinduske moći dolazi do stvaranja dva smjera nacionalizma među indijskim muslimanima. U tom historijskom periodu, neki muslimanski lideri nacionalizam su posmatrali prvenstveno kroz prizmu teritorije: tj. iako indijski muslimani pripadaju drugačijoj religiji nego indijski hindusi, obje populacije pripadaju jednoj te istoj domovini – Indiji i imaju istu nacionalnost. Ovi lideri su se mahom priključivali Indijskom nacionalnom kongresu, sekularnoj nacionalističkoj stranci formiranoj 1885. u čijem je rukovodstvu bio tek mali procenat muslimana.

U međuvremenu, drugi muslimanski lideri su smatrali da je religija, a ne teritorija, glavna odrednica identiteta i nacionalizma. Prema njihovom mišljenju, hindusi i muslimani nisu prosto

⁶ Pande, Aparna, „Islam in the National Story of Pakistan“, Volume 12 of *Current Trends in Islamist Ideology*, 14. 10.2011

sljedbenici različitih religija, nego i pripadnici dvaju različitih zajednica ili nacija. Ovo uvjerenje je postalo osnovom tzv. „dvnacionalne teorije“, koju su kasnijih godina različiti muslimanski lideri koristili kao opravdanje za formiranje države Pakistan kao nezavisne muslimanske domovine odvojene od „hinduske Indije“.

Duboko ukorijenjeno nepovjerenje hindusa i jaka želja muslimana da im se zagaranjuje značajan udio u indijskoj politici naveli su muslimansku elitu, smatra profesor Aparna Pande, na ideju stvaranja odvojenih elektorata za muslimane i hinduse. Širom britanske Indije, implementacija parlamentarne demokratije je vodila stvaranju brojnih tijela baziranih na teritoriji, koja su birala predstavnike pravnih skupština. Međutim, u zemlji sa hinduskom većinom, muslimanski lideri su se morali suočiti sa stvarnošću a to je da zajednički parlamentarni izborni sistem stalno znači i to da će većina parlamentaraca biti hindusi. Da bi osigurali ikakav značajan udio u budućoj vladi, muslimani su stoga morali osigurati da se izabere određeni minimalni broj muslimanskih predstavnika. Ovaj su cilj mogli ostvariti ili osiguravanjem da sve političke stranke imaju određeni broj kandidata muslimana ili traženjem da se uspostave elektorati bazirani na različitim vjerskim zajednicama.

Očekivan slijed događaja je bio uspostava Sveindijske muslimanske lige 1906. u Dakki, današnjem Bangladešu, što je bio pokazatelj rastućeg uvjerenja da su muslimanima potrebne njihove vlastite organizacije, odvojene od onih koje vode hindusi, kako bi ih predstavljale i čuvale interese njihove zajednice. Muslimanska liga je bila čvrst zagovaratelj odvojenih elektorata i rezerviranja mjesta za muslimane u zakonodavnim skupštinama provincija sa manjinskom muslimanskom populacijom, a također je zahtijevala i da se liga direktno uključi u sve diskusije o budućnosti Indije. Na ovom temelju je Muslimanska liga ušla u izbornu utrku na prvim parlamentarnim izborima na nivou provincija u britanskoj Indiji 1936. Zagovaranjem ovih ciljeva po prvi put, lideri Muslimanske lige su bili ubijeđeni da će biti u stanju osvojiti dovoljno mjesta u parlamentima da liga postane „jedini zagovarač“ za sve muslimane u britanskoj Indiji, sudeći prema historičarki Ayeshi Jalal.⁷

7 Jalal, Ayesha, „The Sole Spokesman: Jinnah, the Muslim League and the Demand for Pakistan“, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Muslimanska liga je na kraju poražena na izborima 1936, no ipak su ti izbori označili prekretnicu u naporima za stvaranjem odvojene domovine za indijske muslimane. Ovaj neuspjeh je naveo Muslimansku ligu da promijeni svoju opću politiku, umjesto jednostavnih zahtjeva za političkim garancijama predstavljenosti manjine, došlo je do zahtjeva za jednakopravnim statusom odvojene nacije. Poraz je doveo do toga da se postave ciljevi za političkom separacijom i autonomijom sa jednim novim fokusom i energijom. Umjesto ustrajavanja na zaštiti muslimanske manjine, liga je počela da zahtijeva formalnu implementaciju dvo-nacionalne teorije, zagovarajući stav da hindusi i muslimani, unatoč razlikama u brojnosti, posjeduju isto pravo da odlučuju o budućnosti Indije.⁸

Ostalo je historija. Pakistan je stvoren 1947. godine, od većinski muslimanskog dijela Britanske Indije, dok je ostatak zemlje postao današnja država Indija. Godine 1956, Pakistan se proglasio prvom islamskom republikom na svijetu. Istočni dio Pakistana je od 1971. godine postao nezavisna država Bangladeš. Pripadnost islamu je u ovom slučaju bila ključni faktor diferenciranja pakistanske a kasnije i bangladeške nacije, a sličnih slučajeva imamo širom muslimanske periferije pa i kod nas u Bosni.

8 Pande, Aparna, „Islam in the National Story of Pakistan“, Volume 12 of *Current Trends in Islamist Ideology*, 14. 10.2011

Summary

الموجز

ISLAM AND THE CONSTRUCTION OF THE NATIONAL IDENTITY AMONG MUSLIM NATIONS

الإسلام وبنية الهوية القومية عند الشعوب المسلمة

Muhamed JUSIĆ

محمد يوسف

Islam did not have a key role in defining national identity in central parts of the Muslim world, despite the fact that Muslim societies have always been essentially religious societies, where Islam was Alfa and Omega in all the social activities. Perhaps as a result of historical heritage or the Islamic teachings itself, that the author analyzes in this article, contemporary Arab nations have not considered the religious identity as a main factor in forming national identity. Contrary to this, in the peripheral parts of the Muslim world the case was often very different, where Islam and the religious identity played the central role in defining and differentiating the national identity, like is the case in the process of formation of the nation of Pakistan, to what the author here brings detailed references.

لم يلعب الإسلام الدور الحاسم في تحديد الانتماء القومي في الأجزاء المركزية من العالم الإسلامي. وبالرغم من كون المجتمعات المسلمة مجتمعات متدينية تقليديا، ومن تأثير الإسلام في كافة المجرىات المجتمعية، وربما نظرا للإرث التاريخي وتعاليم الإسلام التي يحللها الكاتب في هذا العمل، فإن الأمة العربية المعاصرة لم تعر اهتماما بالانتماء الديني باعتباره العامل الرئيس في تمييز القوميات. وفي مقابل ذلك، نجد أن الوضع في أطراف العالم الإسلامي كان في أحيان كثيرة مختلفا، حيث يبدو جليا أن الإسلام والانتماء الديني قد لعبا الدور الرئيس في تحديد الهوية القومية وبنائها عند العديد من الشعوب المسلمة، مثل باكستان التي يتحدث الكاتب عن عملية بناء القومية فيها بشكل خاص.